

MAKKOS ANIKÓ – ROBIN EDINA

NYME, Apáczai Csere János Kar – ELTE, BTK, Fordítástudományi Doktori Program

*makkos.aniko@gmail.com; robin@beltav.hu***Explicitáció és implicitáció a visszafordításban**

The aim of the present study was to test Klaudy's asymmetry hypothesis (2001) in the context of translation competence. Our main focus was to find out whether there is a connection between the expertise of translators and their explicating and implicating tendencies in back translation. On the basis of previous research (Makkos and Robin, 2011), we assumed that the disappearance of shifts in back translation is related to the professional competence of translators. It was also hypothesized that translators perform different types of explicitation and implicitation, according to their relative competence. The back translation task was administered to high-school students, translation trainees and professional translators. The results of the study supported our hypotheses. Professional translators eliminated the highest number of shifts in back translation, while high school students performed the lowest number of transfer operations. The research supported Klaudy's asymmetry hypothesis (2001) and thus indirectly Blum-Kulka's explicitation hypothesis (1986), which we propose to complement with the hypothesis of explicit saturation.

1. Explicitáció és implicitáció

Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisét az elmúlt két évtized során számos tanulmányban megvizsgálták, és a fordítástudományban az explicitációs műveleteket ma már a fordított szövegekre jellemző univerzáléként tartják számon. Klaudy (2001) aszimmetria hipotézise további bizonyítékot szolgáltatott az explicitáció univerzális jellegére nézve, és felhívta a figyelmet az implicitáció vizsgálatára is. A tanulmányok azonban többnyire pusztán a szövegek jellemzőire, gyakorisági vizsgálatokra korlátozódnak, és kevés vizsgálat törekszik az explicitációt és implicitációt befolyásoló tényezők feltárára (Toury, 2004). Kutatásunk célja ezért az volt, hogy Klaudy (2001) aszimmetria hipotézisét – vagyis az explicitáció és implicitáció aszimmetrikus viszonyát – a fordítók kompetenciájának függvényében vizsgáljuk.

1.1. Az explicitáció és implicitáció definíciója

Az explicitáció és implicitáció fogalmát Vinay és Darbelnet ([1958] 1995) vezette be a fordításelméletbe. Általános fordítási műveletek eredménye nyomán jelentkező stilisztikai technikaként jellemezték az explicitációt és az implicitációt, amely a mondat szintjén jelentkezik, és a célnyelv normáit követi. Meghatározásukban az explicitáció olyan művelet, amelynek során a fordító explicit módon fejez ki valamit a célnyelven, ami a forrásnyelven implicit maradt, mivel az információ a forrásnyelvi kontextusból, illetve az adott szituációból kikövetkeztethető. Az explicitáció mellett a fordítási technikák között felso-

rották annak ellentétét, az implicitációt is, amelyet akkor alkalmaz a fordító, amikor „... valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben, implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést” (1995: 344). A későbbi empirikus kutatások igyekeztek több fényt vetni az explicitációs műveletek sajátosságaira, és kiszélesítették az explicitáció és implicitáció jelenségének értelmezési tartományát.

1.2. Az explicitáció és az implicitáció tipológiája

Klaudy (1999) az explicitáció fajtáinak meghatározásakor kiterjesztette Vinay és Darbelnet ([1958] 1995) eredeti értelmezését, és nem csupán tudatos döntéseken alapuló fordítói technikaként értelmezte az explicitációt, hanem számolt a fordításban részt vevő nyelvpárok közötti rendszerbeli különbségekkel is, amelyek az explicitációt kötelező és automatikus műveletté teszik. Ennek megfelelően megkülönböztet nyelvspecifikus és nem nyelvspecifikus jelenségeket, és tipológiájában a műveletek alábbi négy fő kategóriáját azonosítja (Klaudy, 1999: 9):

- **Kötelező:** olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.
- **Fakultatív:** nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenség. A fordítónak van választási lehetősége, hogy végrehajtja-e a műveletet, amely nélkül a szöveg egésze nem felelne meg a célnyelv elvárásainak.
- **Pragmatikai:** ezzel a művelettel a fordító a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók kulturális háttérismerete közötti különbségeket hidalja át.
- **Fordítás-specifikus:** sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem magyarázható művelet; a fordító a kontextusból merítve törekszik az egyértelműsítésre.

Nyelvspecifikus műveletek közé tartoznak a kötelező és fakultatív, azaz nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenségek, míg a pragmatikai és fordítás-specifikus műveleteket a fordító azért végzi, hogy világossá, egyértelművé, feldolgozhatóbbá tegye a célnyelvi szöveget az olvasó számára. A fenti kategóriákat Klaudy (1999) az explicitációs műveletek felosztására alkalmazza, de ugyanezen kategóriákba sorolhatók a fordító által végzett, implicitációval járó műveletek is. Klaudy az explicitációt és az implicitációt átfogó „szuperkategóriáknak” nevezi (2004: 72), amelyek szinte az összes átváltási műveletet magukban foglalják. Az explicitáció alá tartozó fordítói műveletek közé tartozik a lexikai konkretizálás, felbontás és betoldás, valamint a grammatikai konkretizálás, felbontás és betoldás. Implicitációval jár együtt a lexikai általánosítás, összevonás és kihagyás, illetve a grammatikai generalizálás, lesüllyesztés és ki-

hagyás. Mindezek besorolhatók az explicitáció és implicitáció négy fő kategóriájának egyikébe (Klaudy, 1999).

Englund Dimitrova (2005) két különböző típusú explicitációs műveletet különböztet meg: a normavezérelt és a stratégiai explicitációt. A normavezérelt explicitáció egyes nyelvpárokhoz és szövegtípusokhoz köthető, és akkor valósul meg, amikor bizonyos típusú explicitációs jelenségek olyan gyakorisággal és rendszerességgel fordulnak elő, hogy ezért normaként értelmezhetők. A stratégiai explicitáció ugyanakkor a fordítás során felmerülő problémák megoldásának eszköze. Természetüknél fogva a stratégiai explicitációk *ad hoc* jellegűek és sokkal változatosabbak, mint a normavezéreltek – a fordító szövegértelmezéséből fakadnak. Dimitrova úgy véli, hogy Klaudy (1999) fenti felosztásával nem összeegyeztethetetlenek az ő kategóriái. Véleményünk szerint normavezérelt műveletnek tekinthető a kötelező és fakultatív explicitáció, míg a pragmatikai és fordítás-specifikus műveletek a stratégiai explicitáció csoportjába sorolhatók.

1.3. Az explicitációs hipotézis

Blum-Kulka (1986) végzett elsőként szisztematikus kutatásokat az explicitáció vizsgálatára, melynek során a kohéziós eszközök és a koherencia eltolódásait, vagyis már az explicitáció szövegszintű megjelenését tanulmányozta fordított szövegeken. Kutatási eredményei alapján fogalmazta meg explicitációs hipotézisét (CNY-i = célnyelvi; FNY-i = forrásnyelvi):

A forrásnyelvi szöveg interpretációjának folyamatában olyan célnyelvi szöveg jöhet létre, amely redundánsabb, mint a FNY-i szöveg. A redundancia kifejeződik abban, hogy nő a CNY-i szöveg kohézív explicitágének szintje. Ezt az érvelést „explicitációs hipotézisnek” nevezhetjük, amely azt állítja, hogy a FNY-i szövegről a CNY-i szövegre való áttérés folyamatában megfigyelhető a kohézív explicitág növekedése, függetlenül a két nyelv rendszerbeli és szövegépítési különbségeitől. Ebből az következik, hogy az explicitációt olyan jelenségnek tartjuk, amely inherens része a fordítás folyamatának. (1986: 19)¹

A fenti megállapítással Blum-Kulka megvetette az alapját annak az elméletnek, miszerint az explicitáció univerzális, minden fordításra jellemző sajátosság.

Habár egyre több tanulmány születik Blum-Kulka fent idézett megállapításainak igazolására, többen megkérdőjelezzik az explicitáció univerzális jellegét a fordításban (Toury, 2004; Heltai, 2005; Baumgartner *et al.*, 2008; Becher, 2010). Toury (2004) amellett érvel, hogy univerzálék helyett törvényszerűségek után kell kutatnunk, hiszen az univerzálékat egyetlen ellenpélda is kétségessé teszi, a törvényszerűségeket azonban az ellenpéldák is erősítik. Englund Dimitrova (2005) fontos megállapítást tesz az explicitáció meghatározásával és feltételezett univerzális természetével kapcsolatban: „amennyiben az explicitáció univerzális jelenség a fordításban, ezt kizárólag úgy kell érteni,

hogy csupán az *explicitáció lehetősége* univerzális, és nem úgy, hogy szükségszerűen mindig meg is történik” (2005: 40). A fordítókat a műveletek végrehajtása közben számos körülmény és tényező befolyásolja, amelyek közé tartozhat a fordító szakmai kompetenciája, a nyelvek rendszerbeli különbségei, illetve maga a fordítandó szöveg is. Toury (2004) ezért azoknak a releváns változóknak a feltárását szorgalmazza, amelyek hatást gyakorolnak a fordítókra munkájuk közben, és amelyek vizsgálatával közelebb juthatunk a fordítás folyamatának megértéséhez.

1.4. Az aszimmetria hipotézis

Klaudy az explicitációval, illetve implicitációval járó műveletek vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy a kötelező jellegű explicitáció az esetek többségében szimmetrikus, vagyis az explicitációval a másik nyelvi irányban implicitáció áll szemben. Ezeket a műveleteket nevezi kétirányú (vagy reciproknak) műveleteknek (2001: 377). A fakultatív explicitációs, azaz egyirányú műveletek esetén viszont gyakoribb az aszimmetria (1999: 14). Blum-Kulka explicitációs hipotézisét Klaudy ezért az aszimmetria hipotézissel egészítette ki:

(...) az explicitáció és az implicitáció a fordításban nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók, ha van választási lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket az implicitációval járó műveletekkel szemben, és gyakran elmulasztják az implicitációt, ott, ahol erre lehetőség nyílna. (2004: 74)

Klaudy szerint, ha az empirikus kutatások az implicitáció vizsgálatával igazolnák az aszimmetria hipotézist, azzal Blum-Kulka eredeti hipotézise is igazolást nyerne. Erre a célra különösképpen alkalmasak azok a kutatások, amelyek a visszafordítás kísérleti módszerét alkalmazzák. Klaudy (1996) is végzett ilyen kísérletet, amelynek során egy magyar nyelvű beszéd angol fordítását fordítottatta vissza hat szakfordító hallgatóval magyar nyelvre, és azt vizsgálta, hogy az angol nyelvű fordítás betoldásai megőrződnek-e a visszafordításban. Az eredmények azt mutatták, hogy a kötelező explicitáció természetes módon eltűnik a visszafordításban, a fakultatív és fordításspecifikus explicitáció azonban nem. Klaudy megállapítja, hogy a tömör fogalmazás olyan készség, amely a kezdő fordítókat még nem jellemzi, a gyakorlatlan fordító ugyanis túlságosan fél az információvesztéstől (1996: 110).

2. A kutatás bemutatása

Kutatásunk során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a visszafordítás során van-e kapcsolat a fordítók tapasztalata és az általuk visszafordított explicitációs és implicitációs eltolódások között a műveletek mennyiségét, típusát és eloszlását tekintve. Klaudy (1996) fenti megállapítása alapján feltételeztük, hogy az explicitáció és implicitáció eltűnésének gyakorisága a visszafordí-

tásban összefügg a fordítók kompetenciájával, és explicités tekintetében a hivatásos fordítók szövege áll legközelebb az eredetihez. Hipotézisként merült fel továbbá az is, hogy a fordítók kompetenciájuktól függően hajtják végre a különböző kategóriákba sorolható explicitációs és implicitációs műveleteket.

A vizsgálathoz a középfokú állami nyelvvizsgára előkészítő, fordítási feladatokat tartalmazó tankönyv egyik fordítási feladatának a javítókulcsban mellékelt mintafordítását használtuk fel (Fodorné Sárközi – Sárosdy, 2002: 32). A magyarra fordított, 291 szavas cikket a résztvevőknek angol nyelvre kellett visszafordítaniuk. Munkájuk nem volt időhöz kötve, a fordításhoz szótárt is használhattak.

A fordítást felsőfokú nyelvvizsgára készülő, vagy azzal már rendelkező nyelvtanulókkal, fordító- és tolmácsképzésben tanulmányaikat folytató egyetemi hallgatókkal, valamint hivatásos fordítókkal végeztettük. Mindhárom csoportban négy-négy, összesen tehát tizenkét személy vett részt a vizsgálatban. Mindannyian magyar anyanyelvűek voltak. Vizsgálatunk résztvevőire jól alkalmazható Neubert (1992) kompetencia-meghatározása. Neubert kategorizálása szerint legalább háromféle alkompetencia alkotja a fordítói készséget: nyelvi, téma- és átviteli kompetencia. Ez utóbbiról állapítja meg, hogy azzal kizárólag a hivatásos fordító rendelkezik, és szerinte ez a domináns kompetencia a három közül. A vizsgálati személyek a fordítási feladat megoldásához elengedhetetlenül szükséges nyelvi kompetenciával mindannyian rendelkeztek, még a nyelvtanulók is. A szöveg témája, és ebből adódóan lexikája sem, okozhatott gondot a résztvevők számára. A középiskola utolsó évfolyamát végző nyelvtanulók életkora és iskolázottsága is garantálta, hogy átlagos általános műveltséggel rendelkezzenek. A vizsgálat résztvevői között a fentebb megnevezett alkompetenciák szempontjából tehát csak egy kompetencia esetében volt lényeges különbség, mégpedig a Neubert által legfontosabbnak tartott átviteli kompetencia tekintetében.

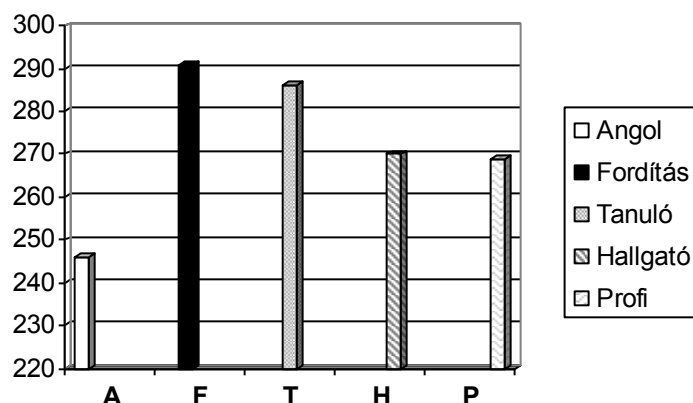
Az elemzés első lépésében összevetettük az eredeti angol nyelvű szöveg, a magyar fordítás és a visszafordítások szavainak számát abból a célból, hogy megvizsgáljuk, következtethetünk-e a fordításokban előforduló explicitáció és implicitáció mértékére a szövegek hosszából. Gyakori – ám korántsem kötelező – megnyilvánulása ugyanis az explicitációnak a fordított szövegek terjedelmének növekedése (Klaudy, 1999). Második lépésben kontrasztív szövegelemzéssel azonosítottuk az eltolódásokat a magyar fordítás és az eredeti angol szöveg között Klaudy (1997) műveleti felosztását követve, majd az explicitációs és implicitációs jelenségeket a négy fő kategóriába soroltuk: kötelező, fakultatív, pragmatikai, illetve explicitáció és implicitáció. Harmadik lépésben a visszafordításokat összevetettük a magyar nyelvű fordítással, és megvizsgáltuk, hogy a vizsgálatban résztvevő személyek a magyar szövegben azonosított explicitációs és implicitációs eltolódások közül melyeket tüntették el a visszafordítás során, illetve milyen további műveleteket végeztek. Az eredményeket végül csoportonként összevetettük, hogy megállapíthassuk az esetlegesen kirajzolódó tendenciákat.

3. Eredmények

Kutatásunk eredményeit az alábbiakban lépésenként mutatjuk be; a legfontosabb konklúziókat az ábrák és táblázatok adatai foglalják össze. Mivel a résztvevők száma alacsony volt, az adatok statisztikai értelmezésére, illetve szignifikancia-szintek számítására nem nyílt lehetőség, így az eredmények elsősorban bizonyos tendenciák jelzésére szolgáltak.

3.1. Szavak száma

Az elemzés első lépésében összevetettük az eredeti angol nyelvű szöveg, a magyar nyelvű fordítás és az utóbbi alapján visszafordított szövegek szavainak számát, hogy megvizsgáljuk, következtethetünk-e a fordításokban előforduló explicitáció és implicitáció mértékére a szövegek hosszából.

1. ábra: Szavak száma az eredeti, a fordított és a visszafordított szövegekben

Az angol forrásnyelvi szöveg (A), a magyar fordítás (F) és a visszafordítás során létrejött angol nyelvű szövegek szavainak számát, illetve a csoportok közötti eltéréseket az 1. ábra mutatja be. Az eredményeket csoportonként átlagoltuk és ábrázoltuk. Látható, hogy a magyar fordítás (F) jóval hosszabb az eredeti angol (A) szövegnél (246 → 291 szó). A megnövekedett terjedelemből arra lehet következtetni, hogy a fordító számottevő mennyiségű explicitációs műveletet hajtott végre munkája során. A vizsgálat résztvevőinek ezt a szöveget kellett visszafordítaniuk angolra. A visszafordítások rövidebbek ugyan, de még így is jóval meghaladják az eredeti angol szöveg terjedelmét. Valószínűnek tűnik tehát, hogy nem minden explicitáció tűnt el a szövegből a visszafordításban. Az ábrán az is jól látható, hogy a hallgatók (H) és a hivatásos fordítók (P) szövegeinek terjedelme csökkent leginkább a visszafordítás során, bár még az ő szövegük is jóval hosszabb, mint az eredeti angol szöveg (A).

3.2. Magyar fordítás

Második lépésben kontrasztív szövegelemzéssel először azonosítottuk az eltolódásokat a magyar fordítás és az eredeti angol szöveg között Klaudy (1997) műveleti felosztását követve, majd az explicitációs és implicitációs jelenségeket a négy fő kategóriába soroltuk: kötelező, fakultatív, pragmatikai és fordításspecifikus explicitáció, illetve implicitáció.

1. táblázat: Explicitációs és implicitációs műveletek a magyar nyelvű fordításban

	Explicitáció	Implicitáció
Kötelező	26	0
Fakultatív	24	10
Fordításspecifikus	29	15
Összesen	79	25

A fenti táblázat adataiból kiderül, hogy a magyarra fordított szöveg erősen explicitált: az explicitációk száma háromszor is meghaladja az implicitációk számát. A kötelező és fakultatív műveleteken kívül a fordító fordításspecifikus műveleteket is végzett, és ezek fordulnak elő legnagyobb számban a fordított szövegben. Pragmatikai műveletet azonban egyet sem hajtott végre a fordító, a szöveg témája és jellege ezt nyilván nem tette szükségessé. Érdeemesnek találjuk megjegyezni, hogy a kötelező és fakultatív műveletek kategóriájába többségében grammatikai műveleteket (grammatikai felbontás, betoldás és felemelés) soroltunk, míg a fordításspecifikus műveletek között a lexikai betoldás, felbontás és konkretizálás dominált. Az elemzés adatai alapján a betoldások nagy száma (39) magyarázhatja a magyarra fordított szöveg terjedelmének jelentős növekedését (18%).

3.3. Visszafordítások

3.3.1. Explicitációs műveletek eltűnése a visszafordításban

Harmadik lépésben a visszafordításokat összevetettük a magyar fordítással. Elsőként azt kutattuk a visszafordított szövegekben, hogy az angolról magyarra fordítás során végrehajtott (az 1. táblázatban összefoglalt) *explicitációs* műveletek közül melyeket és milyen számban tüntették el munkájuk során a vizsgálat résztvevői. Az eredmények ismertetése előtt példákkal szeretnénk bemutatni, mit jelent az, amikor a fordító implicitál – azaz eltüntet – egy explicitációs eltolódást a visszafordítás során:

1. Kötelező

A: *Women are more diet-conscious*

F: *A nők jobban odafigyelnek az étrendjükre*

T1: *Women pay more attention to their diet*

2. Fakultatív

A: ...worry about the **intake** of salt

F: ...törődik azzal, hogy **mennyi sót tartalmaz** az étrendje

H2: ...care about their salt **consumption** in their diet

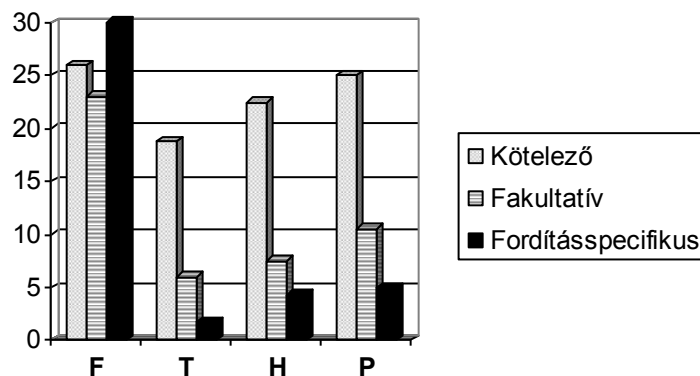
3. Fordításspecifikus

A: ...according to the market researcher **Mintel**...

F: A **Mintel** piackutató cég **felmérése** alapján...

P2: According to **Mintel**, a market research company...

Az első példa azt mutatja be, miként tűnik el a magyar nyelvre történő fordítás során betoldott határozott névelő a visszafordításban. A határozott névelő betoldása az angolról magyar nyelvre való áttérésben kötelező művelet, és ugyancsak kötelező annak kihagyása a magyarról angolra történő fordításban, amennyiben a fordító nyelvtanilag helyes célnyelvi szöveget kíván megalkotni. A második pontban fakultatív grammatikai felemelésre, illetve lesüllyesztésre látunk példát. A fordító az angol névszói szerkezetet (*intake*) igei szerkezettel, külön tagmondattal fordította. Ezt a műveletet fordította visszájára a vizsgálatban résztvevő egyik hallgató (H2), aki ismét névszói szerkezetet alkalmazott a visszafordításban (*consumption*). Ezek a műveletek nem kötelezőek, a szövegek az eltolódások nélkül is megfelelnek a nyelv szabályrendszerének, a fordító mégis a nyelvszokásnak megfelelőbb lehetőséget választotta. A harmadik pontban bemutatott példát azonban nem magyarazzák a nyelvhelyességi vagy nyelvhasználati elvek. A magyar nyelvre történő fordításban a fordító betoldott egy főnevet (*felmérése*), amely nem szerepelt az eredeti szövegben, és ezzel világosabbá, egyértelműbbé tette a közlés értelmét. A visszafordítás során a vizsgálatban résztvevő egyik hivatásos fordító ezt a valójában redundáns információt ismét kihagyta a szövegből. Látni fogjuk, hogy ezen utóbbi műveletek leginkább a gyakorlott fordítókra jellemzőek.

2. ábra: A fordításban azonosított és a visszafordításban eltüntetett explicitációs műveletek (F = fordítás; H = hallgató; T = tanuló; P = profi)

A visszafordítás során eltüntetett explicitációs eltolódásokat csoportonként összegyűjtöttük, majd a számadatokat átlagoltuk. Az eredményeket és a kirajzolódó tendenciát a 2. ábra oszlopai mutatják. Az ábrán jól látható, hogy a magyar nyelvű fordításban (F) azonosított és a visszafordításban implicitált explicitációs műveletek száma fokozatosan és egyenes arányban növekszik a fordítói kompetenciával. A legkevesebb műveletet a nyelvtanulók (T), a legtöbbit a hivatásos fordítók (P) hajtották végre az explicitációs eltolódások mindhárom (kötelező, fakultatív, fordítás-specifikus) kategóriájában. Tömörebb megfogalmazásra képesek tehát a hivatásos fordítók, míg a tanulók és a hallgatók még a kötelező műveleteket sem hajtották végre teljes mértékben. Mindez megerősíti Klaudy (1996) fent idézett megállapítását, miszerint a tömör megfogalmazás olyan készség, amely a kezdő fordítókat még nem jellemzi. Érdekes megfigyelni továbbá, hogy leginkább a fordítás-specifikus műveletek – többnyire lexikai betoldások – azok, amelyek a visszafordítás során érintetlenül megmaradtak a szövegben. Főként ezzel magyarázható, hogy a visszafordított szövegek terjedelme nem érte el az eredeti angol szöveg szavainak számát, habár ebben az esetben is a hivatásos fordítók képesek leginkább csökkenteni a szöveg lexikai redundanciáját.

3.3.2. Implicitációs műveletek betoldása a visszafordításban

Következő lépésként azt kutattuk a visszafordított szövegekben, hogy az 1. táblázatban összefoglalt *implicitációs* műveletek közül melyeket és milyen számban explicitálták – toldották vissza – munkájuk során a vizsgálat résztvevői. Az eredmények ismertetése előtt ismét néhány példával szeretnénk bemutatni, mit jelent, amikor a fordító ezúttal explicitál egy implicitációs eltolódást a visszafordításban:

4. Kötelező

A: ...*only one in two saying **she** did not count calories.*

F: ...*minden második mondta azt, hogy nem számolja a kalóriát.*

T2: ...*only every second said **she** does not count the calories.*

5. Fakultatív

A: ...*how many of the population bought **products** marketed...*

F: ...*a lakosság hány százaléka vásárol olyan **élelmiszert**...*

P2: ...*what percentage of the population buy **products** which...*

6. Fordítás-specifikus

A: ... *four-fifths of **consumers** claim to eat meat ...*

F: ... *az **emberek** 4/5-e úgy nyilatkozott, hogy ...*

P3: ... *80% of the **respondents** consume meat ...*

Az eredeti angol szöveg és magyar nyelvű fordításának kontrasztív elemzésekor nem találtunk olyan implicitációs műveletet, amelyet a kötelező kategóriába sorolhattunk volna. A 4. példa olyan műveletet mutat be, amely az angolról ma-

gyar nyelvre történő fordításban fakultatív, a visszafordítás során azonban kötelező. A személyes névmás (*she*) kihagyása fakultatív művelet angol–magyar nyelvi irányban: a szöveg grammatikailag akkor is helyes, ha a fordító a névmást nem implicitálja, bár a nyelvi normáknak jobban megfelel, amennyiben a kihagyása mellett dönt. A visszafordítás során azonban a fordítónak nincs választási lehetősége, a személyes névmás betoldása kötelező művelet. Mindkét nyelvi irányban fakultatív műveletet mutat be az 5. példa. A főnevek számának grammatikai cseréje (*products* → *élelmiszer*) egyik irányban sem kötelező művelet, a fordító a nyelvszokásoknak engedelmeskedik, amikor a cserét végrehajtja. Végül fordításspecifikus lexikai műveleteket kíván bemutatni a 6. példa: a magyar nyelvre történő fordítás során a fordító a konkrétabb jelentésű angol főnevet (*consumers*) általánosította (*emberek*), a vizsgálatban résztvevő hivatásos fordítók egyike azonban ismét konkretizált (*respondents*) a visszafordításban. A döntést ez esetben nem befolyásolhatták sem grammatikai szabályok, sem nyelvi normák.

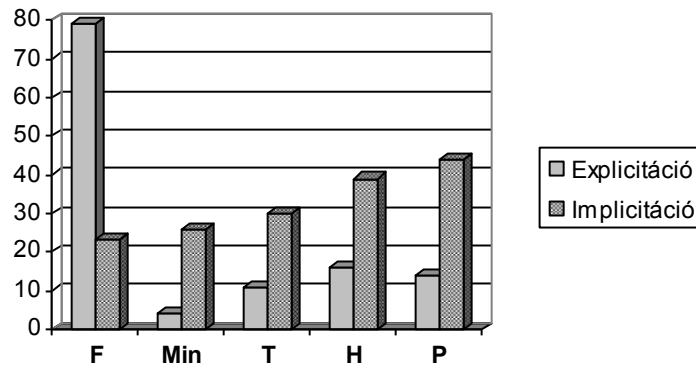
A visszafordítás során explicitált (betoldott) implicitációs eltolódásokat csoportonként összegyűjtöttük, majd a számadatokat átlagoltuk. A visszafordítás eredményei azt mutatták, hogy nincs jelentős eltérés a csoportok között (<10%), így messzemenő következtetéseket nem tudtunk levonni. Annyit mégis sikerült megállapítani, hogy az angol eredetiről magyarra fordított szövegben azonosított fakultatív implicitációk többségét (75%) a vizsgálat résztvevőinek sikerült explicitálniuk (betoldaniuk) a visszafordításban. Fordításspecifikus művelet ugyanakkor szinte kizárólag a hallgatók és a hivatásos fordítók végeztek, ők is csak igen kis mértékben (<10%). A fordításspecifikus implicitációkat, a többségében lexikai kihagyásokat nem explicitálták, azaz nem tették vissza a szövegbe, tehát ami a fordítás során elveszett, visszahozhatatlannak bizonyult. Az implicitációs és explicitációs műveletek visszafordításának vizsgálata alapján igazoltnak tekinthetjük tehát Klaudy (2001) hipotézisét a műveletek aszimmetrikus viszonyáról.

3.3.3. Összes explicitáció és implicitáció

Az explicitációs műveletek ilyen alacsony száma felvetette a kérdést, vajon végeztek-e további explicitációs, illetve implicitációs műveleteket a vizsgálat résztvevői azokon túl, amelyeket a magyar fordításban azonosított műveletek visszafordításaként azonosítottunk. A szövegek további kontrasztív elemzése alapján megállapítottuk, hogy mindhárom vizsgálati csoportban hajtottak végre további explicitációt és implicitációt a résztvevők, bár a műveletek mennyisége nem számottevő (<10), és nincs jelentős eltérés a csoportok között sem.

Nem tapasztaltunk tehát jelentős explicitációs tendenciát a vizsgálat résztvevőinek munkájában, annak ellenére, hogy egyszerű fordítási feladatként kapták kézhez a magyar nyelvű szöveget, és nem értesültek arról, hogy valójában visszafordításról van szó. Az eredmények ezen a ponton arra engedtek következtetni, hogy vizsgálatunkban a résztvevők több implicitációs, mint explicitációs

műveletet végeztek, ami ellentmond Blum-Kulka (1986) és Klaudy (2001) explicitációval kapcsolatos hipotézisének. A tendenciák pontos megállapítására ezért összesítettük a vizsgálati személyek által végzett összes műveletet: a magyar fordítás eltolódásainak visszafordításait, valamint azokat a műveleteket is, amelyeket ezeken felül hajtottak végre – explicitációt és implicitációt egyaránt. Az összesítés eredményeit és a kirajzolódó tendenciát a 3. ábra oszlopai mutatják.

3. ábra: A vizsgálat résztvevői által végzett összes művelet
(F = fordítás; Min = minimális műveleti mennyiség; T = tanuló; H = hallgató; P = profi)

A 3. ábra első oszlopcsoportja (F) az eredeti angol szöveg magyar nyelvű fordításában azonosított explicitációs és implicitációs műveleteket mutatja. A következő két oszlop (Min) azt ábrázolja, hogy ezekből a műveletekből mennyit kellett kötelezően visszafordítaniuk – implicitálniuk, illetve explicitálniuk – a vizsgálat résztvevőinek ahhoz, hogy nyelvtanilag helyes szöveget hozzanak létre. Látható, hogy a vizsgálat résztvevői a kötelező mennyiségű műveleten túl is végeztek explicitációt és implicitációt, ezeknek száma a fordítói kompetenciával egyenes arányban nőtt. Az adatokból az is kiderül, hogy az implicitációs műveletek száma jelentősen meghaladta az explicitációs műveletek számát, kompetenciától függetlenül. A műveletek kategorizálásakor derült azonban fény arra, hogy a résztvevők valójában nem a fordításspecifikus implicitációs műveletekből hajtottak végre az átlagnál többet – összehasonlítva kutatásunk korábbi eredményeivel (Makkos – Robin, 2011) –, hanem a fordításspecifikus, azaz a nyelvi rendszerek különbségeitől független explicitációs műveletek száma bizonyult kevesebbnek a megszokottnál.

Nem magyarázhatjuk ezt a jelenséget pusztán nyelvi különbségekkel, a magyar nyelv explicitebb fogalmazásmódjára hivatkozva. A helyes célnyelvi szöveg megformálásához szükséges minimális műveleti mennyiséget ugyanis meghaladja a műveletek száma mindhárom csoportban. Az angol eredeti szöveg és magyar nyelvű fordításának kontrasztív elemzésekor azonban korábban rámutattunk, hogy erősen explicitált szöveget kellett a vizsgálat résztvevőinek vissza-

fordítaniuk angol nyelvre. Feltételezhető tehát, hogy a fordítandó szöveg explicitése miatt nem explicitálták tovább a szöveget a fordítók – intuitív módon érzékelték a kontextus telítettségét, amely már nem hagyott teret jelentős explicitálásra, és nem is tette azt szükségessé a kommunikációs cél eléréséhez. Az explicitáció és implicitáció ugyanis kontextusfüggő művelet: a fordító olyan információt tud hozzáadni, illetve kihagyni a szövegből, amely a kontextusból kikövetkeztethető.

3.3.4. *Explicitésgé mutató*

A fordított szövegek explicitéségének számszerűsítésére megalkottuk az *explicitésgé mutatót*, amelynek segítségével kifejezhető egy adott szöveg explicitéségének mértéke az elvégzett explicitációs és implicitációs műveletek egymáshoz viszonyított száma alapján. A mutató számadatainak alapjául az eredeti angol szöveg szolgált (0), amelyhez hozzáadtunk, amikor explicitációt, illetve kivontunk, amikor implicitációt találtunk az elemzések során. A szám adatokhoz a vizsgálat résztvevői által végrehajtott összes explicitációs és implicitációs műveletet számításba vettük (ld. 3. ábra). Az angol szöveg magyar nyelvű fordításának (ld. 1. táblázat) explicitésgé mutatója ennek alapján a következőképpen alakult: **0** (eredeti) + **79** (explicitáció) – **25** (implicitáció) = **54**.

Az egyes visszafordított szövegek explicitésgé számértékeit az alábbiakban a 2. táblázat adatai mutatják. A szám adatokat csoportonként átlagoltuk a tendenciák megállapítására.

2. táblázat: *Explicitésgé mértéke az eredeti angol szöveghez (A) képest*

	A	F	T1	T2	T3	T4	H1	H2	H3	H4	P1	P2	P3	P4
Explicitésgé	0	54	43	38	23	36	33	26	32	33	25	17	30	25
Átlag	0	54	35				31				24			

A táblázat adataiból kiderül, hogy a visszafordítás alapjául szolgáló szöveg (F) sokkal explicitebb volt, mint az angol eredeti (A) – ennek oka részben a nyelvrodszerek közötti különbségekben, részben a fordítókra jellemző explicitációs tendenciában rejlik (Klaudy, 2001). A magyar fordítás (F) explicitéségén a vizsgálat résztvevőinek mindhárom csoportja csökkentett, de egyik csoport sem tüntette el teljes mértékben – a visszafordított szövegek még így is explicitebbek az eredeti angol nyelvű szövegnél. Azonban megállapíthatjuk, hogy explicitésgé tekintetében a hivatásos fordítók szövegei állnak legközelebb az eredetihez.

4. Konklúzió

4.1. Fordítási műveletek és kompetencia

Az implicitációs és explicitációs műveletek visszafordításának vizsgálata alapján igazoltnak tekinthetjük Klaudy (2001) hipotézisét a műveletek aszimmetrikus viszonyáról. A hipotézist a műveletek általunk is tapasztalt aszimmetriája támasztja alá: az explicitáció és implicitáció nem minden esetben szimmetrikus művelet – a fakultatív és fordításspecifikus műveletek gyakran megmaradnak a visszafordításban. Kutatásunk eredményei alapján továbbá megállapíthatjuk, hogy a visszafordítás során az implicitációs műveletek száma egyenes arányban növekedett a fordítói kompetenciával. Minél tapasztaltabb a fordító, annál inkább képes a tömör fogalmazásra, szabadabban hagy ki redundánsnak ítélt információt a fordított szövegből. A vizsgálat adatai azt is megmutatták, hogy a legtöbb fordításspecifikus műveletet a hivatásos fordítók hajtották végre a visszafordítás során. A nyelvtanulók, vagyis a fordítói tapasztalattal nem rendelkező vizsgálati személyek elsősorban a kötelező és fakultatív, azaz szabály- és normavezérelt műveletekre koncentráltak. Végül az explicitátségi mutató segítségével egyértelműen megállapítottuk, hogy a vizsgált visszafordítások közül explicitátság tekintetében a hivatásos fordítók szövegei álltak legközelebb az eredeti szöveghez.

4.2. Explicit telítettség

Kutatásunk rávilágított továbbá arra, hogy a fordítói kompetencián kívül a fordítandó szöveg explicitátságának szintje is alapvetően befolyásolja a fordító által végrehajtott implicitációs és explicitációs műveletek számát és egymáshoz viszonyított arányát. Ezzel kapcsolatban fogalmazhatunk meg egy *explicit telítettség*ről szóló hipotézist, miszerint amikor a fordítandó szöveg explicitátsége eléri a kontextus által behatárolt információs telítettségi szintet, az explicitációs dinamika a fordítás során csökken, és az implicitáció kerülhet túlsúlyba.

Feltételezhetjük tehát egyfajta explicit telítettség létezését, amelynek elérése gátat szab további nagyarányú explicitáció végrehajtásának – a kontextus már nem tartalmaz több kikövetkeztethető, implicit információt a kommunikációs cél eléréséhez, azaz nincs több „explicitálnivaló”. Ezzel magyarázhatjuk azt az általunk megfigyelt jelenséget, miszerint a már nagyban explicitált szöveg visszafordítása során az implicitációs műveletek száma meghaladta az explicitációs műveletekét – kompetenciától függetlenül –, ugyanakkor nem a fordításspecifikus implicitációs műveletek száma növekedett számottevően, hanem az explicitációs műveletek száma volt kevesebb. A máskor fordítókra jellemző explicitációs tendencia csökkent tehát jelentősen.

4.3. További kutatások

Kutatássorozatunkat a továbbiakban szükségesnek látjuk kiegészíteni néhány kontrollvizsgálattal. Mivel a kísérleti személyek száma alacsony volt, az eredmények elemzése során megállapított tendenciákat érdemes volna megerősíteni további vizsgálatokkal, amelyek által hipotéziseink is bizonyítást nyerhetnek. A vizsgálatokat érdemes lenne kiterjeszteni több és különféle kompetenciájú fordító, valamint változatos szövegtípusok bevonásával, a statisztikailag is jelentős eredmények elérésére.

Fontosnak tartjuk egy magyarról angol nyelvre történő fordítás vizsgálatát – jelen kísérletben magyarról angolra *visszafordítás* volt a feladat –, hogy elválaszthassuk a visszafordításra vonatkozó tendenciákat és jelenségeket az egy-szeri fordításra jellemző tendenciáktól. Szükséges továbbá egy újabb visszafordítás elemzése is, amely nem idegen nyelvre, hanem a résztvevők anyanyelvére történő fordítást jelentene, mivel az idegen nyelvre történő fordítás, illetve az anyanyelvi kompetencia szintén befolyásolhatja az explicitációs és implicitációs tendenciákat.

Érdekesnek tartanánk a közvetítő nyelv beiktatásával készülő fordítások vizsgálatát is, hiszen az explicit telítettség jelensége feltételezhetően nem csupán a visszafordításokra jellemző sajátosság. Az explicit telítettség elméletének vizsgálatára alkalmasnak találnánk különböző explicitiségű szövegek fordításainak tanulmányozását, ami egyben lehetőséget nyújtana az explicit telítettségi pont közelebbi meghatározására is.

Jegyzetek

¹ Klaudy fordítása (1999: 7). Ha másként nincs feltüntetve, a magyar szöveg a szerzők saját fordítása.

Források

Fodorné Sárközi J. és Sárosdy I. (2002) *Fordítás magyarra és szövegértés. Rigó nyelvvizsgakönyvek.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Irodalom

- Baumgarten, N., Meyer, B. and Özçetin, D.** (2008) Explicitness in Translation and Interpreting: A critical review and some empirical evidence (of an elusive concept). *Across Languages and Cultures* 9/2. pp. 177–203.
- Becher, V.** (2010) Abandoning the notion of “translation inherent” explicitation: against a dogma of translation studies. *Across Languages and Cultures* 11/1. pp. 1–28.
- Blum-Kulka, S.** (1986) “Shifts of cohesion and coherence in translation.” In: J. House, S. and S. Blum-Kulka (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication.* Tübingen: Narr. 17–35.
- Dimitrova, E.** (2005) *Expertise and Explicitation in the Translation Process.* Amsterdam: John Benjamins.
- Heltai, P.** (2005) Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K. és Fóris, Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74.
- Klaudy, K.** (1996) Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy, K., Lambert, J. and Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary.* Budapest: Scholastica. 99–114.
- Klaudy K.** (1997) *A fordítás elmélete és gyakorlata.* Budapest: Scholastica.
- Klaudy K.** (1999) Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 2/1. 5–22.
- Klaudy K.** (2001) Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai.* Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Klaudy K.** (2004) Az implicitációról. In: Navracsics J. és Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára.* Szeged: Generália. 70–75.
- Makkos A. és Robin E.** (2011) Explicitáció és implicitáció a fordítói kompetencia függvényében. Elhangzott: *V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 2011. február 4.
- Neubert, A.** (1992) Competence in Translation: a complex skill, how to study and how to teach it. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F. and Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies: An interdisciplinary. Selected papers from the Translation Studies Congress, Vienna, 1992.* Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 411–420.
- Toury, G.** (2004) Probabilistic explanations in translation studies. In: Mauranen, A. and Kujamaki, P. (eds.) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 15–32.
- Vinay, J. P. and Darbelnet, J.** (1995) *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation.* Amsterdam: Benjamins.

Függelék

1. Az eredeti angol szöveg

Health scares fail to affect what people decide to eat

The British are complacent about what they eat, despite concern that the average diet is contributing to the incidence of heart disease and other illnesses, according to the market researchers Mintel.

The organisation has found that four-fifths of consumers claim to eat meat whenever they like, more than half say they have no worries about salt, sugar or caffeine, and more than two-fifths pay no attention to their diet at all.

Women are more diet-conscious than men, with only one in two saying she did not count calories, compared with three out of five of the population at large. Women were also less likely to eat meat, and only 45 percent of them claimed not to worry about the intake of salt, sugar or caffeine.

Mintel concluded that men were complacent about healthy eating and women were committed to eating healthy products and were demanding more of them to meet their requirements.

Mintel calculated, though, that only 8 percent of all the adult population took some care over everything they consumed. Nearly a quarter were conscious of dietary recommendations to some degree.

Mintel investigated how many of the population bought products marketed as healthy alternatives to traditional foodstuffs.

Although people living in London and the South-East consumed slightly more healthy alternatives, there were no regional variations to confirm the existence of any north-south divide over the healthiness of diet.

2. Az angol szöveg magyar fordítása – a fordítandó szöveg

Az egészségkárosító tényezőkre vonatkozó figyelmeztetések hatástalanok az étkezési szokások megváltoztatásában

A Mintel piackutató cég felmérése alapján a britek elégedettek étkezési szokásaikkal annak ellenére, hogy a szakemberek arra figyelmeztetnek, hogy a hagyományos étrend miatt nagyobb mértékben fordulnak elő szív- és egyéb betegségek.

A felmérések szerint az emberek 4/5-e úgy nyilatkozott, hogy akkor eszik húst, amikor azt megkívánja; több mint felüket nem izgatja, hogy mennyi sót, cukrot vagy koffeint fogyaszt, több mint kétötödük pedig egyáltalán nem fordít gondot az étrendjére.

A nők jobban odafigyelnek az étrendjükre, csak minden második mondta azt, hogy nem számolja a kalóriát, míg az össznépszerűség vonatkozásában ez az arány 3 az öthöz. A nők általában kevesebb húst esznek, és csak 45% nyilatkozott úgy, hogy nem törődik azzal, hogy mennyi sót, cukrot vagy koffeint tartalmaz az étrendje.

A Mintel azt a következtetést vonta le, hogy a férfiak nagyobb mértékben hiszik azt, hogy egészségesen táplálkoznak, míg a nők tudatosan törekednek az egészséges ételek fogyasztására, és ezért egyre inkább igénylik a választék bővítését.

A Mintel számításai szerint a felnőtt lakosságnak csupán 8%-a figyel arra, hogy mit eszik (bármilyen legyen is az). Alig 25% volt némileg tájékozott afelől, hogy a táplálkozási szakemberek milyen étrendet ajánlanak.

A Mintel azt is megvizsgálta, hogy a lakosság hány százaléka vásárol olyan élelmiszert, amelyet a reklámok a hagyományosak helyett javasoltak.

Bár a londoniak és az ország délkeleti részén élő lakosság kissé többet fogyaszt az ajánlott egészséges ételekből, az egészséges étkezési szokásokat illetően a vizsgálat nem tudta kimutatni, hogy területi megoszlás szerint az északi és déli lakosság között különbség lenne.